

Mang'itlar Sulolasi Davrida Buxoro Amirligining Ma'muriy Tuzilishi

Ahmadjonov Ahrorbek¹

Annotatsiya: Maqolada Ashtarxoniylar sulolasidan so'ng Buxoro taxtiga kelgan Mang'itlar davrida davlatning ma'muriy tuzilishi, davlatning Buxoro xonligi emas, balki, Buxoro amirligi bo'lib o'zgarishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ashtarxoniylar, Mang'itlar, Buxoro amirligi, Vobkent, G'ijduvon, Qorako'l, Vardonze, Qashqadaryo, «Majma' ularqom»

XVIII asrning o'rtalariga kelib Buxoro amirligining hududlarida birmuncha o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu davrda Buxoro xonlari o'z qo'llarida Buxoro shahri va uning atrofidagi tumanlar bo'lmish Vobkent, G'ijduvon, Qorako'l, Vardonze, Qashqadaryo viloyati hamda Miyonkol vohasini saqlab qola olgan edi. Xo'jand, Toshkent, Hisor vaqtvaqti bilan esa Xuzor, Shahrisabz, Nurota, shuningdek, Amudaryoning o'ng sohilidagi Balx, Andxoy, Maymana, Badaxshon va Shibirg'onlar ham Buxoroga vassal bo'lishiga qaramay, unga itoat etmay qo'yishdi. Bu davrga kelib Buxoro amirligida iqtisodiy, siyosiy va hududiy parokandalikning yuzaga kelishining bosh sababi – bu so'nggi ashtarxoniylar davriga kelib Buxoro xonligida hukm surgan o'zaro feodal janjallar va kelishmovchiliklar edi.

XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ya'ni mang'itlar sulolasi hukmronlikni o'z qo'lga olgach, Buxoro amirligi astasekinlik bilan yana mustahkamlana boshladi. Albatta, bu davrda ham hali Buxoro amirligida o'zaro feodal tarqoqlik tugashiga chek qo'yilgan emas edi. Hali hamon Buxoro amirligiga bo'ysunmagan Shahrisabz, Jizzax, O'ratepa kabi mustaqil va yarim mustaqil shaharlar va tumanlar mavjud edi. XVIII asrning 70–80 yillariga kelib, Buxoro amirligining markaziy hududini Samarqand va Buxoro shaharlarini o'z ichiga olgan Zarafshon vohasi tashkil qilar edi. XIX asrning boshiga kelib, Buxoro amirligi hududiga Zarafshon hamda Qashqadaryo vohasidan tashqari Surxon vohasi sarhadi, Hisor, Xo'jand, O'ratepa, Panjikent kabi aholi zich joylashgan tumanlar, Zarafshon daryosining yuqori oqimi, Janubiy

Turkistonning katta qismi, shuningdek, Chorjo'ydan tortib to Murg'ob daryosigacha bo'lgan sarhadlar ham qarar edi. XIX asrning boshlariga kelib, Buxoro amirligi hududini kengayishining bosh sababi – bu eng avvalo Mang'itlar sulolasining markazlashgan davlat barpo etishga intilishining natijasi edi. Shunday qilib, XIX asr boshlariga kelib, Buxoro amirligi bir tomondan Eron va hozirgi Afg'oniston, ikkinchi tomondan Xiva xonligi, uchinchi tomondan qozoq juzlari va nihoyat to'rtinchi tomondan Qo'qon xonligi hududlari bilan chegaradosh edi. XIX asrning 20 yillariga kelib esa Buxoro amirligi tasarrufidagi O'ratepa va Xo'jand Qo'qon xonligi tomonidan bosib olindi va Qo'qon xonligi hududi deb e'lon qilindi. Bu hududlar Buxoro bilan Qo'qon o'rtasidagi doimiy o'zaro nizolarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi, bir necha marotaba navbatmanavbat Buxoro va Qo'qon hukmronligiga tobe qilindi. XIX asrning 50 yillariga kelib, uzoq vaqt davomida Buxoro vassali bo'lib kelgan Balx, Andxoy, Maymana, Shibirg'on va Janubiy Turkistonning boshqa viloyatlari Angliya hukumatining bevosita yordami bilan afg'on amirlari tomonidan batamom egallab olindi. Shunday qilib, XIX asrning 50 yillarida Buxoro amirligi bir necha viloyatlardan tashkil topgan bo'lib, 14 ulardan Buxoro va Samarqand o'z navbatida tumanlarga bo'lingan edi. Har bir viloyatga hukmron boshliq qo'yilgan bo'lib, u hokim deb atalgan. Keyinchalik viloyatlar o'rnida bekliliklar vujudga kelgach, ularning hukmronlari bek deb atagan.

Buxoroning so'nggi amiri Sayyid Olimxon tomonidan 1927 yili ta'kidlanishicha XX asr boshiga kelib «Buxoro mamlakati Amudaryoning sharqiy sohillaridan, ya'ni Rossiya Pomiridan to Xivaning keng davlatlarigacha cho'zilib boradi. Buxoro shimol tarafdan Qizilqum sahrosi bilan chegaradosh, g'arb tarafdan Sirdaryo bilan hamda Qo'qon xonligi bilan, janubda esa Afg'oniston, Sharqdan turkman o'lkasi hamda Xiva dashti bilan chegaradosh». XX asr boshida, «Buxoro aholisi uch yarim million nafardan iborat. Uning maydoni 225.000 km² keladi, ya'ni taxminan Italiya maydoni bilan teng. Uning aholisining asosiy qismi o'zbek, turkman, qirg'iz, qozoq, tojik, yahudiy va arablardan iborat»¹ deb yozadi amir Sayyid Olimxon. XIX asr o'rtalarida Buxoro amirligi Jizzax, Samarqand, Panjikent, Chelak, Nurota, Payshanba, Karmana, Kattaqo'rg'on, Xatirchi, Ziyovuddin, Buxoro, Qorako'l, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, Yakkabog', Shaar (Shahrisabz–ta'kid bizniki), Chiroqchi, Sherobod, G'uzor, Matcho, Fon, Falg'ar, Yaxnaob (Yag'nob), Qo'shtut, Boysun, Dehnov, Yurchi, Hisor, Baljuvon, Ko'lob, Qo'rg'ontepa, Qabodiyon kabi jami 44 ta beklilikdan iborat bo'lgan. «Tarixi Nofeyi» asarida keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, alohida viloyatlarga tobe bo'lgan shahar va nohiyalar ham bo'lgan. Masalan: Mo'minobod Ko'lobga; Xo'valing va Qo'ng'iro't Boljuvonga; Dushanbe va Qoratog' Hisor hokimiga; Romitan, Haydarobod, Bahovaddin, Xo'ja Bo'ston, Xo'ja Ubon, Xo'ja Orif, Vobkent va Zandana Buxoro shahriga tobe bo'lgan ekan. «Majma' ularqom» asaridagi ma'lumotlarga qaraganda, amirlik yana quyidagi ma'muriy hududiy bo'laklarga bo'lingan bo'lgan. Chunki aynan mana shu tartibda bo'linish bo'yicha xiroj, zakot va boshqa turdagi soliqlarni yig'ish va

¹ *Andijon davlat universiteti, Tarix fakulteti 3-kurs talabasi*

olish qulay bo'lgan. 100 ming tanobdan iborat sug'oriladigan yer tumanga, 50 ming tanobdan iborat sug'oriladigan yer hazora (minglik)ga, 25 ming tanob sug'oriladigan yer nimhazoraga, 10–15 ming tanob sug'oriladigan yer biror bir anhor (ariq)ning obxo'ri (sug'oriladigan)ga, 400 tanobga sug'oriladigan yerga ega bo'lgan mulk qariyaga va 300 tanob sug'oriladigan yerni mazraa (ekinzor)ga bo'lingan. Aksariyat tumanlar aholi yashaydigan eng katta mahallalar nomi bilan ham atalgan. Masalan: G'ijduvon-Xarqonrud, Komot-Vobkand, Somjan-Romiton nomlari bilan ham tilga olinganligi manbalarda ham qayd etilgan.

Olimlarning xulosalariga qarag'anda, mahalliy ma'muriyat namoyandalari mavzeni qishloq va masjidlardan kattaroq hududiy bo'linma deb ta'riflaganlar. Karki viloyati mavzelarga bo'linsa ham, ular o'z navbatida, bekchalarga, bekcha esa, o'z navbatida, qishloqtardan iborat bo'lgan bekchaxonlardan tashkil topgan. Nurota guzarlardan, ular esa qishloqlardan iborat bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Oblomurodov, A.Hazratqulov, F.Tolipov, N. Tursunov – O'zbekiston tarixi. Toshkent. 2011
2. Vohidov SH., Qodirov A. Sharqning mashhur sulolalari. –Toshkent: Akademnashr, 2013
3. Eshov B. O'zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012